

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ У СТРУКТУРНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз психологічного змісту рефлексії, та її поліфункціональності. Розглянуто існуючі в науковій літературі погляди щодо розуміння сутності поняття «рефлексія», її видів та форм. Висвітлено основні ознаки, властивості рефлексії як форми активного особистісного переосмислення людиною того чи іншого змісту своєї індивідуальної свідомості та діяльності. З'ясовано роль рефлексії у формуванні багатьох новоутворень особистості, які визначають цілісний образ «Я» та сприяють самовдосконаленню особистості, успішності її діяльності й спілкування в подальшому житті.

Ключові слова: особистість, свідомість, самосвідомість, діяльність, спілкування, самопізнання, рефлексія.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній науці спостерігається інтенсивне зростання теоретичних та експериментальних досліджень, що стосуються сфер самопізнання та міжособистісного пізнання, які пов'язані з розвитком і вдосконалюванням рефлексивних процесів особистості. Якщо раніше рефлексія була лише пояснювальним засобом функціонування психічних процесів або залучалася як категоріальна дефініція для обґрунтування теоретичних концепцій психічного розвитку, що підтверджується в роботах Б. Г. Ананьєва, П. П. Блонського, Л. С. Виготського, А. Н. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна й інших дослідників, то тепер дана дефініція виступає ще й особливим психологічним предметом експериментального вивчення, який має спеціально розроблені для цього методи. Ефективність їхнього використання з метою розв'язання цілого ряду прикладних завдань в області педагогічної, вікової, інженерної, соціальної психології свідчить про органічний зв'язок психології рефлексії із уже існуючими психологічними традиціями й про зростаючий і подалі вплив на розвиток останніх в умовах науково-технічного прогресу. Тому основна увага психологів і педагогів повинна бути спрямована на розвиток в особистості прагнення до пізнання свого внутрішнього світу, своїх можливостей, здібностей. У результаті такого аналізу особистість приходиться до деякого пізнання свого «Я». Такого роду пізнання себе має істотне значення для розвитку й становлення гармонічної особистості, тому що, аналізуючи себе у взаємодії з іншими людьми, особистість починає розуміти особливості свого характеру, як позитивні, так і негативні його риси.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Стрімкий розвиток психологічної науки в нашій країні обґрунтував неабиякий інтерес психологів до поняття «рефлексія». Проблемі рефлексії присвячено багато психологічних досліджень (О. С. Анісімов, Н. І. Гуткіна, А. З. Зак, В. К. Зарецький, Є. І. Ісаєв,

Г. С. Костюк, Ю. Н. Кулюткіна, С. Д. Максименко, Л. К. Максимова, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков, Є. А. Смирнов, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, О. А. Сиротіна, Г. П. Щедровицький та ін.). У психології рефлексія виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом, особистістю того, як вона в дійсності сприймається й оцінюється іншими індивідами. Рефлексія – не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють дану особистість, особливості її характеру, емоційні реакції й когнітивні новоутворення тощо. Продуктом рефлексії, у свою чергу, виступає не саме по собі явне знання, а спосіб отримання цього явного знання, тобто знання, з яким ми зазвичай маємо справу.

У сучасній закордонній психології в роботах щодо розгляду феномену рефлексії включені проблеми «Я» людини, у яких рефлексія розуміється в основному як самосвідомість (Р. Віклунд, М. Волбом, Е. Дінер, С. Д'ювал), як самоконтроль (Н. Кантор, Д. Міченбаум, Дж. Пурвіс, М. Шнайдер, Ч. Хоппер), як самовиховання (А. Фенігштейн). У цих дослідженнях усі прояви рефлексії людини зводяться до здійснення особистісного аналізу: аналізу почуттів, переживань і вчинків. Аналізуючи ці підходи щодо феномену рефлексії, можна стверджувати, що в основному в роботах з категорії «Я» вивчається особистісна рефлексія. Але слід зазначити, що науковцями аналізується, як правило, не стільки сама рефлексія як психологічне явище, скільки її вплив на розвиток особистості [3].

Формулювання цілей статті. Мета статті передбачає поглиблений аналіз концептуальних положень психологічної науки з проблеми вивчення феномену рефлексії структурній організації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку суспільства та науки особлива увага приділяється вивченню феномену рефлексії, яка розглядається не тільки як один з пояснювальних принципів психічного розвитку особистості, але також як механізм свідомості, який дозволяє розкрити уявлення про процес мислення особистості, усвідомлення себе як суб'єкта різного виду діяльності. Недаремно Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн вважали, що нові типи зав'язків і співвідношень функцій припускають в своїй основі рефлексію, відображення власних процесів в свідомості, а виникнення свідомості зв'язано з виділенням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на оточуючий світ і на самого себе [12].

Як окрема проблема рефлексія стала предметом обговорення ще в давньогрецькій філософії. У філософії поняття рефлексії означає процес міркування індивіда, що відбувається в його власній свідомості. Відомий мислитель і філософ Сократ висунув на перший план завдання самопізнання, предметом якого була духовна активність особистості в процесі здійснення пізнання оточуючого світу. У Платона й Аристотеля мислення та рефлексія тлумачаться як атрибути, споконвічно властиві деміургові, божественному розуму, у якому виявляється єдність предмету

мислення й думки. У Новий час трактування рефлексії було пов'язано із проблемами філософського обґрунтування наукового знання. У Декарта рефлексія виступає як спосіб окреслення безпосередньо даних достовірних основоположень свідомості. Філософ отожднював рефлексію зі здатністю індивіда зосередитися на змісті своїх думок, абстрагуючись від усього зовнішнього, тілесного. У свою чергу, Кант трактував справжню рефлексію через співвіднесення знань із відповідними пізнавальними здібностями, тому рефлексія мала визначати джерела пізнання людини, які спрямовані на формування понять. У Гегеля рефлексія світового духу виступає рушійною силою його саморозвитку, внутрішньою формою історичної самосвідомості й саморозвитку культури тощо. Дж. Локк визначав рефлексію як особливий вид спостереження, до якого вдається розум. Предметом цього спостереження, власне, є діяльність людини, способи її виконання тощо. Внаслідок цього виникають певні ідеї щодо здійснення цієї діяльності, тобто моделюється так звана сукупність процесів і функцій діяльності свідомості людини, а також відбувається процес становлення наукових понять щодо цих процесів і функцій [6].

З метою здійснення більш глибокого аналізу предмету нашого дослідження, розглянемо існуючі в науковій літературі погляди щодо розуміння сутності поняття «рефлексія» та її видів. Сучасні дослідники рефлексії і до теперішнього часу звертаються до поглядів Сократа, Платона, Демокрита, Дж. Локка, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Фіхте. Досліджуючи самосвідомість особистості, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, Л. С. Виготський, К. А. Абульханова-Славська, В. В. Столін розглядають рефлексію як процес пізнання суб'єктом своїх внутрішніх психічних станів і процесів, як один з центральних компонентів становлення особистості та найважливішу складову успішної діяльності тощо.

Природним є питання щодо тих пускових механізмів, які детермінують процес рефлексії. Г. С. Костюк вказував, що потреба людини в рефлексії полягає в «опосередкованому, узагальненому відображенні людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках, відношеннях» [5]. Ю. М. Швалб вважає рефлексію певною сполучною ланкою між мисленням та спогляданням і вказує на те, що рефлексія не є самостійним процесом, а її варто розглядати як особливий механізм свідомості особистості [17].

А. З. Зак вважає, що рефлексію слід розглядати як психічний процес, який спрямовується уявленнями людини про результат, якого вона має досягти. На його думку, рефлексія передбачає «спеціальне звернення людини до схем реалізації власних дій з метою їх узагальнення» та має велике значення для пізнання опосередкованого змістового та смислового ставлення особистості до власне засобів пізнання [2].

Досліджуючи процес спілкування, Г. П. Щедровицький, Г. М. Андреева, В. В. Рубцов підкреслюють, що рефлексія виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом того, як він сприймається та

оцінюється іншими індивідами або спільнотами. У межах цього підходу вивчається рефлексія, яка тлумачиться з двох сторін: рефлексія як процес і окрема підструктура діяльності; рефлексія як принцип розгортання способу здійснення діяльності. Такий підхід дає змогу розглядати рефлексію як необхідну складову та як механізм розвитку будь-якого процесу діяльності [3].

О. А. Тюков, аналізуючи опосередкованість людської поведінки, виокремлює шість основних компонентів рефлексії як психологічного механізму:

1) вихід рефлексії, тобто рефлексія як результат «розриву в комунікації», нерозуміння або нездатності передати іншому сенс і зміст своєї власної діяльності;

2) інтенціональність рефлексії – мається на увазі, що в процесі рефлексії будь-якому аналізу і пізнанню людиною своєї власної діяльності передують суб'єктивна спрямованість на уявлення і побудову цілісного значення відрефлектованої діяльності;

3) первинна категоризація – рефлексія розглядається як етап, під час якого діяльність організовується мисленнєвими засобами; межі первинної категоризації чітко окреслюють увесь процес діяльності в цілому;

4) конструювання системи рефлексивних засобів – окремі мисленнєві засоби мають співвідноситися між собою і взаємопов'язуватися в деякі схематичні конструкції чи моделі;

5) схематизація відрефлектованого змісту – людина створює певну образну цілісність, тобто власну картину діяльності;

6) об'єктивація рефлексивного змісту – етап об'єктивації завершує процес рефлексії у формі формулювання результатів щодо освоєння конкретного виду діяльності.

Загальну структуру кожного компоненту автор визначає як окремий психологічний механізм рефлексії. У той же час кожен з компонентів розглядається як певний етап реалізації особистістю психічної дії. Така інтерпретація кожного етапу як здійснення людиною свідомої психічної дії дозволяє виокремити низку цілісних одиниць рефлексивних актів, які можна цілеспрямовано формувати. [16].

Досліджуючи процес мислення, В. В. Давидов, А. З. Зак, Я. О. Пономарьов, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов тлумачать рефлексію як здатність людини усвідомлювати власну поведінку та діяльність, і найчастіше говорять про мислення, яке саме себе обрало об'єктом свого пізнання. Рефлексія дозволяє людині критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить особистість суб'єктом власної активності. Це підкреслює велике значення рефлексії для розвитку особистісних якостей, оволодіння повноцінними знаннями, освоєння нових видів діяльності тощо.

Ю. І. Машбиць, досліджуючи роль рефлексії у навчальному процесі, вважає, що рефлексія «є передумовою становлення розвиненої

навчальної діяльності, оскільки забезпечує пізнання самого себе і власної діяльності» [8].

В. В. Давидов, в ході досліджень навчальної діяльності, встановив, що рефлексія є одним з компонентів теоретичного мислення, яке вміщує акти самопізнання, відображення суб'єктом процесу власної мисленнєвої діяльності, що спрямована на аналіз, уточнення і розмежування понять. Під рефлексією він розуміє дію, спрямовану людиною на власний спосіб розв'язання задач з метою аналізу їх умов та здійснення узагальнень [1].

Вивчаючи праці С. Л. Рубінштейна, І. М. Семенов виділив основні аспекти рефлексії: онтологічний аспект, в якому рефлексія допомагає людині виокремити межі психічного, що проявляється у здатності людини до пізнання себе через своє відображення в інших; гносеологічний аспект, в якому рефлексія «розглядається як специфічний спосіб психічного самопізнання внутрішнього світу людини шляхом інтроспективного проникнення особистістю у переживання власної свідомості, які виступають для індивіда як безпосередньо дані в самоспостереженні показники внутрішнього досвіду»; методологічний аспект рефлексії виражається у формі детермінізму, тобто «зовнішні причини зумовлюються внутрішніми умовами»; екзистенційно-етичний аспект рефлексії розглядається на основі виділених двох способів існування людини, де саме рефлексія є тим механізмом екзистенційного переходу від першого до другого способу, що забезпечує вихід особистості за межі ситуації та досягнення глибокого осмислення її змісту [12].

Аналіз досліджень таких авторів, як Б. К. Ковальов, Я. Л. Коломінський, А. А. Кроник, Ю. Н. Кулюткин, С. В. Максимов та інших, дозволяє виокремити три основних види рефлексії:

1. Соціально-перцептивна (саморефлексія або усвідомлення уявленнь інших людей щодо себе самого).

2. Комунікативна (рефлексія іншого, взаєморефлексія або конструювання характеристик внутрішнього світу партнерів по взаємодії).

3. Соціально-психологічна (рефлексія ситуації або взаємодії).

Виділені види рефлексії подібні за своєю психологічною природою, здійснюють схожі функції в процесах міжособистісної взаємодії, та можуть розглядатися як прояв певного складного психічного утворення, позначеного в науковій літературі як «рефлексія в спілкуванні». Зазначені види рефлексії в контексті міжособистісної взаємодії виступають структурними компонентами рефлексії в спілкуванні [9].

В. В. Давидов і А. З. Зак виділяють два типи рефлексії за змістово-пізнавальною основою: формальну й змістову. Формальна рефлексія характеризується орієнтацією людини на окремі ситуативні властивості проблемної ситуації. Ці латентні властивості представляються у свідомості у вигляді основи для реалізації власних дій, тобто являють собою так звані «підстави за формою». Змістова рефлексія також характеризується орієнтацією людини на узагальнені й позаситуативні властивості проблемної ситуації. Вона дозволяє виявити значимі для успішного розв'язання

характеристики, які утримуються в свідомості особистості в різних обставинах. Автори співвідносять зазначені типи із внутрішнім планом реалізації людиною дій: формальну рефлексію – із частковим планом дій (кожний наступний крок планується після здійснення попереднього), а змістову – із цілісним планом (наступні кроки плануються раніше, ніж виконуються попередні). Експериментально доведено, що внутрішній план дій на рівні цілісного планування виступає необхідною, але недостатньою умовою функціонування змістової рефлексії [1].

В. І. Слободчиков, аналізуючи феномен рефлексії, виокремлює п'ять її основних форм:

1. Детермінуюча рефлексія – це така форма рефлексії, у якій простежується конкретна відмінність характеристик суб'єкта від можливих змістів реалізації його життєдіяльності. Звільнення свідомості як суб'єктивної властивості людини відбувається у формі концентрації в деякому психічному утворенні. Свідомість звільнюється від буття, але, одночасно, фіксується в психічному «конструкті» (образи, дії та ін.). Утворюваний образ переміщується з однієї моделі або структури в іншу, але сам перехід залишається для людини невідомим.

2. Порівняльна рефлексія забезпечує впізнання суб'єктом себе самого в реальному, цілком очевидному світі, а також ототожнення з ним. У даному разі свідомість уперше піднімається над конкретним психічним утворенням. Порівняльна (або мисленнєва) рефлексія – найпоширеніша в сучасних емпіричних науках; скрізь, де є зведення окремих компонентів до одного загального поняття, там існує порівняльна рефлексія.

3. Визначальна рефлексія забезпечує відчуження й об'єктивізація людиною реальних законів суб'єктивної дійсності, що призводить до її опредмечування. Визначальна рефлексія здійснюється у формі цілісного структурного поняття, що виступає і у вигляді деякої об'єктності, і як засіб уявного відтворення. Перший момент дозволяє людині усвідомити незалежне від нього існування об'єкта, другий є шляхом до його розуміння.

4. Синтезуюча рефлексія, що моделює цілісну особистість. Синтезуюча рефлексія забезпечує вихід «Я» за будь-які актуальні межі самого себе; дозволяє людині зробити головне – не лише перебороти чіткі межі очевидності, але й виявити реальну дійсність, що, у свою чергу, постає у вигляді дійсності самого «Я». Синтезуюча рефлексія є першим кроком на шляху подолання людиною структурного протистояння суб'єкту й об'єкту. Об'єктивна реальність втрачає свою незалежність існування поза свідомості особистості.

5. Трансцендентна рефлексія, що, за своєю суттю, є «безмежною свідомістю», яка принципово не стосується певних конкретних явищ і не редукується щодо них. Верхня межа такої рефлексії являє собою нескінченність.

Таким чином, характеризуючи сутність рефлексії, В. І. Слободчиков вказує на те, що саме поняття рефлексії означає будь-яке вивільнення

свідомості з всякої сутності. Різні рівні рефлексії, у свою чергу, означають ступені такого вивільнення. Відповідно, відрефлексовану свідомість можна вважати відкритою структурою. Процес відрефлектації є шляхом встановлення людиною свого власного індивідуального способу існування, який не є наперед або остаточно даним [14].

У роботах І. М. Семенова, С. Ю. Степанова, присвячених дослідженням механізмів розв'язання творчих задач, виділено чотири типи рефлексії: кооперативна, комунікативна, інтелектуальна та особистісна. При цьому перші два аспекти виокремлюються у дослідженнях колективних форм діяльності, а два інших – у індивідуальних формах прояву мислення та свідомості. [15].

На виявлення специфіки кооперативного аспекту рефлексії спрямовані роботи Н. Г. Олексієва, В. В. Рубцова, А. А. Тюкова, Г. П. Щедровицького та ін. Ці дослідження мають пряме відношення до організаційної психології й реалізуються в таких суміжних науках і областях практики, як педагогіка, проектування, дизайн, ергономіка, спорт та ін. Психологічні знання про кооперативний аспект рефлексії забезпечують, зокрема, проектування колективної діяльності з урахуванням необхідності координації професійних позицій та групових ролей суб'єктів, а головне, кооперації їхніх спільних дій.

На дослідження специфіки комунікативного аспекту рефлексії спрямовані переважно соціально-психологічні дослідження Н. І. Гуткіної, І. Е. Берлянд, К. Е. Даніліна, О. В. Петровського, Л. А. Петровської та інших. Науковцями рефлексія розглядається як істотна складова розвиненого спілкування й міжособистісного сприймання та характеризується як специфічна якість пізнання людини людиною.

Розглядаючи інтелектуальну рефлексію, Н. Г. Олексієв, Л. В. Берцфаї вважають, що вона дозволяє розкрити уявлення щодо психологічних механізмів теоретичного мислення. Автори виділяють наступні її види: екстенсивну, інтенсивну й конструктивну. Екстенсивна рефлексія визначає й контролює рух в зрозумілому для суб'єкта змісті проблемної ситуації й реалізується у формі установок. Інтенсивна рефлексія, в свою чергу, виражає питання й оцінки, тобто безпосереднім чином пов'язана зі ставленням суб'єкта до змісту предмета рефлексії як до дещо сумнівного, навіть – незрозумілого. Конструктивна рефлексія моделює загальну стратегію рефлексивного руху за допомогою таких функціональних елементів, як припущення й ствердження.

Дослідженню особистісної рефлексії присвятили свої роботи Н. І. Гуткіна, Е. Р. Новикова, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, В. К. Зарецький та інші. Ці автори звернули увагу на те, що окрім інтелектуальних новоутворень, які традиційно досліджуються в структурі особистості, слід враховувати ще й особистісні новоутворення. Було виявлено зміну існування початкової репродуктивної особистісної позиції суб'єкта діяльності по відношенню до майбутнього пошуку рішення щодо нової, продуктивної особистісної позиції, що й є новоутворенням, яке

виникає у разі стимулювання розвитку особистісної рефлексії. Особистісна рефлексія розуміється науковцями як процес переосмислення, як механізм «не лише диференціації у кожному розвиненому та унікальному людському «Я» його різних підструктур («Я» – фізичне тіло», «Я» – соціальна істота», «Я» – біологічний організм» та інше), але й інтеграція «Я» у неповторну особистісну цілісність...» [15]. І. М. Семенов та С. Ю. Степанов зазначають, що особистісна рефлексія спрямована на процес самоорганізації через осмислення людиною себе і власної мисленнєвої діяльності в цілому як способу реалізації цілісного «Я».

Висновки і перспективи подальших розвідок. У психологічній літературі поняття рефлексії має досить багато тлумачень, що дозволяє розглядати її як форму активного особистісного переосмислення людиною того чи іншого змісту своєї індивідуальної свідомості, що забезпечує успішне здійснення нею власної діяльності. Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження дозволив виокремити три основні групи розуміння рефлексії:

1. Власне психологічні визначення, у яких рефлексія представляється як міркування, в якому наявними є безліч сумнівів, протиріч, коливань. У такому розумінні рефлексія постає як міркування людини про свій психічний стан, як здатність до аналізу своїх переживань.

2. Логіко-гносеологічні визначення, у яких рефлексія – дослідження пізнавального акту, принцип мислення людини, що спрямовую особистість на осмислення власних форм і передумов існування та буття. У логіко-гносеологічному розумінні рефлексія аналізується через предметний аналіз самого знання, критичне ставлення до його змісту й методів пізнання.

3. Соціологічні або соціально-філософські визначення, у яких рефлексія розуміється або як самосвідомість людини, що є елементом цілісної особистості й фактором її розвитку, або ширше – як інтелект системи, що відбиває не лише структуру самої системи, але й взаємодіючі в ній підсистеми.

Розглянуті види та форми рефлексії, запропоновані різними науковцями, дозволили з'ясувати роль рефлексії у формуванні багатьох новоутворень особистості, які визначають цілісний образ «Я» та сприяють самовдосконаленню особистості, успішності її діяльності й спілкування в подальшому житті.

Список використаних джерел:

1. Давыдов В. В. Уровень планирования как условие рефлексии / В. В. Давыдов, А. З. Зак // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 44.
2. Зак А. З. Проблемы психологического изучения рефлексии / А. З. Зак // Исследование речи-мысли и рефлексии. Психология. – Алма-Ата, 1979. – Вып. X. – С. 6-13.
3. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : ИП РАН, 2002. – 250 с.

4. Копець Л. В. Психологія особистості: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. Закл / Л. В. Копець. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 460 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк // Під ред. Л. М. Проколенко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
6. Ладенко И. С. Философские и психологические проблемы исследования рефлексии / И. С. Ладенко, С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов. – Новосибирск, 1989. – 65 с.
7. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
8. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е. И. Машбиц. – К. : Вища школа. Голов. изд-во, 1987. – С. 22.
9. Мельнічук І. Я. Сучасні дослідження психологічних механізмів рефлексії / І. Я. Мельнічук // Психологія. Збірник наукових праць. – Випуск 2 (5). – К.: НПУ. – 1999. – 280 с.
10. Новейший психологический словарь / В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь // Под общ. ред. В. Б. Шапаря. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – С. 540.
11. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ - М», 2006. – 656 с.
12. Семенов И. Н. Психология рефлексии в научном творчестве С. Л. Рубинштейна / И. Н. Семенов // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №4. – С.67-74
13. Семенов И. Н. Тенденции развития психологии мышления, рефлексии и познавательной активности. Уч. Пособие / И. Н. Семенов. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 64 с.
14. Слободчиков В. И. Рефлексия как принцип существования индивидуального сознания. – В кн.: Экспериментальные исследования по проблемам общей, социальной и дифференциальной психологии / В. И. Слободчиков. – М : НИИОПП, 1979. – С. 20.
15. Степанов С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – № 3. – 1985. – С. 31–40.
16. Тюков А. А. О путях описания психологических механизмов рефлексии / А.А.Тюков // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск : Наука, 1987. – С.69-76.
17. Швалб Ю. Б. Психологические модели целеполагания / Ю. Б. Швалб. – К. : Стилос, 1997. – 240 с.
18. Шрейдер Ю. А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания / Ю. А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1990. – №7. – С. 32-41.

REFERENCES TRANSLATED AND transliterated:

1. Davydov V.V. Uroven' planirovaniya kak uslovije refleksii [Planning Level as a Condition of Reflection] / V.V.Davydov, A.Z.Zak // Problemy refleksii. Sovremennyye kompleksnyye issledovaniya. – Novosibirsk: Nauka, 1987. – S. 44. (in Russian)
2. Zak A.Z. Problemy psikhologicheskogo izuchenija refleksii [Problems of Psychological Study of Reflection] / A.Z.Zak // Issledovaniye rechi-mysly i refleksii. Psikhologiya. – Alma-Ata, 1979. – Vyp. X. – S. 6-13. (in Russian)
3. Karpov A.V. Psikhologija refleksii [Psychology of Reflection] / A. V. Karpov, I.M. Skytiaeva. – M.: IP RAN, 2002. – 250 s. (in Russian)
4. Kopets L.V. Psykholohiia Osobystosti: Navchalnyi posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Personality Psychology: A manual for university students] / L.V.Kopets. - K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. – 460 s. (in Ukrainian)
5. Kostiuk H.S. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhhichni rozvytok osobystosti [The Educational Process and Mental Development of a Person] / H.S.Kostiuk // Pid red. L.M. Prokoliienko. – K.: Radianska shkola, 1989. – 608 s. (in Ukrainian)
6. Ladenko I.S. Filozofskije i psikhologicheskije problemy issledovaniya refleksii [Philosophical and Psychological Problems of the Study of Reflection] / I.S.Ladenko, S.Yu.Stepanov, I.N.Semenov. – Novosibirsk, 1989. – 65 s. (in Russian)
7. Maksymenko S.D. Henezha zdiisnennia osobystosti [Genesis Implementation Personality] // S.D.Maksymenko. – K.: Vydavnytstvo TOV «KMM», 2006. – 240 s. (in Ukrainian)
8. Mashbits E.Y. Psikhologicheskije osnovy upravlenija uchebnoi dejatel'nost'ju [Psychological Bases of Management of Educational Activity] / E.I. Mashbits. – K.: Vyshchaya shkola. Golov. izd-vo, 1987. – S. 22. (in Russian)
9. Melnichuk I.Ya. Suchasni doslidzhennia psikhologichnykh mekhanizmv refleksii [Current Studies the Psychological Mechanisms of Reflection] / I.Ya.Melnichuk // Psykholohiia. Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 2 (5). – K.: NPU. – 1999. – 280 s. (in Ukrainian)
10. Noveishyj psikhologicheskij slovar' [The Latest Dictionary of Psychology] / V.B.Shapar, V.E.Rossokha, O.V.Shapar // Pod obsch. red. V.B.Shaparya. – Rostov n/D.: Feniks, 2005. – S. 540. (in Russian)
11. Samosoznanije i zaschitnyje mekhanizmy lichnosti. [Self-consciousness and Personal Protective Mechanisms] Khrestomatiia. – Samara: Izdatelskiy Dom «BAKhRAKh». – M, 2006. – 656 s. (in Russian)
12. Semenov I.N. Psikhologija refleksii v nauchnom tvorchestve S.L.Rubynshteina [Psychology of Reflection in the Scientific Work of SL Rubinshtein] / I.N.Semenov // Psikhologicheskij zhurnal. – 1989. – T. 10. – No 4. – S. 67-74. (in Russian)
13. Semenov I.N. Tendentsyi razvitija psikhologii myshlenija, refleksii y poznavatelnoj aktivnosti. Uch. Posobiye [Trends in the Development of the

- Psychology of Thinking, Reflection and Cognitive activity] Textbook / I.N.Semenov. – M.: Moskovskiy psikhologo-socyalny institut; Voronezh: Izd-vo NPO «MODEK», 2000. – 64 s. (in Russian)
14. Slobodchikov V.I. Refleksiya kak printsip sushchestvovaniya individualnogo soznaniya. – V kn.: Eksperimental'nyje issledovanija po problemam obshchej, sotsyal'noj i differentsyal'noj psikhologii [Reflection as a Principle of Existence of Individual Consciousness. – In the book: Experimental Research on Problems of General, Social and Differential Psychology] / V.I. Slobodchikov. – M: NIIOPP, 1979. – S. 20. (in Russian)
 15. Stepanov S.Yu. Psikhologija refleksii: problemy i issledovanija [Psychology of Reflection: Problems and Research] / S.Yu.Stepanov, I.N.Semenov // Voprosy psikhologii. – № 3. – 1985. – S. 31- 40. (in Russian)
 16. Tyukov A.A. O putjakh opisaniya psikhologicheskikh mekhanizmov refleksii. [About Ways of the Description of Psychological Mechanisms of Reflection] / A.A.Tyukov // Problemy refleksii. Sovremennye kompleksnyje issledovanija. – Novossibirsk: Nauka, 1987. – S.69-76. (in Russian)
 17. Shvalb Yu.B. Psikhologicheskije modeli tselepolaganija. [Psychological Models of Goal-setting] / Yu.B. Shvalb. – K.: Stilos, 1997. – 240 s. (in Russian)
 18. Shreider Yu.A. Chelovecheskaja refleksija i dve systemy etycheskogo soznaniya [Human Reflection and Two Systems of Ethical Consciousness] / Yu.A. Shreider // Voprosy filosofii. – 1990. – № 7. – S. 32-41 (in Russian)

Аннотация. В статье представлен теоретический анализ психологического содержания рефлексии, и ее полифункциональности. Рассмотрены существующие в научной литературе взгляды относительно понимания сущности понятия «рефлексия», ее видов и форм. Освещены основные признаки, свойства рефлексии как формы активного личностного переосмысления человеком того или иного содержания своего индивидуального сознания и деятельности. Выяснена роль рефлексии в формировании многих новообразований личности, которые определяют целостный образ «Я» и способствуют самосовершенствованию личности, успешности ее деятельности и общения в дальнейшем.

Ключевые слова: личность, сознание, самосознание, деятельность, общение, самопознание, рефлексия.

Summary. The paper presents a theoretical analysis of psychological content of reflection and its polyfunctionality. The existing scientific literature views on understanding the essence of the concept of “reflection”, its types and forms are considered. The basic characteristics and properties of reflection as a form of personal reinvention active person or that the content of the individual consciousness and activity are disclosed. The role of reflection in the formation of many individual tumors that define a complete image of “I” and promote self-

identity of a personality, the success of her activities and communication in her life is found.

Key words: personality, consciousness, self-awareness, activities, communication, self-knowledge, reflection.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017

О. Б. Петренко, Ю. В. Пелех, Л. Р. Пелех

ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті проілюстровано сучасний науково-обґрунтований теоретичний підхід до підвищення ефективності управління ВНЗ шляхом застосування принципу інноваційності. Проаналізовано правове поле, у якому функціонує система освіти нашої держави, виокремлено класично-управлінські моделі, що можуть бути реалізовані у процесі вирішення нагальних управлінських проблем сьогодення, а також міжнародний досвід, пов'язаний із питанням дослідження інноваційної складової менеджменту освітою. Підкреслено важливість застосування принципу інноваційності для вдосконалення професійної компетентності керівника ВНЗ. Визначено перспективи подальших наукових розвідок у вказаній царині.

Ключові слова: інновації, управління вищими навчальними закладами, моделі і підходи в управлінні вищими навчальними закладами, принцип інноваційності.

Постановка проблеми. Цілі та завдання реформування освітньої системи України, інновації й основні способи радикальних перетворень в управлінні вищими навчальними закладами визначені Законом України «Про вищу освіту» (2014) [4], Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [9], які підтверджують об'єктивну необхідність розроблення нової управлінської парадигми. Імплементація Закону України «Про вищу освіту» активізувала початок нового етапу в управлінні вищими навчальними закладами, в основі якого, з одного боку, лежить ідея університетської автономії, розширення повноважень колегіальних органів управління та самоврядування, з іншого – виникнення й подолання низки складних проблем управлінського характеру. Умовою їх розв'язання є оновлення теорії управління закладами вищої освіти на засадах нових освітніх та управлінських парадигм.

Вважаємо, що існуюча на сьогодні суперечність між незначним рівнем обізнаності адміністративно-управлінських працівників з теоретичними засадами управління вищими навчальними закладами та доцільністю творчого використання цих засад у сучасній управлінській